

آسیب‌شناسی روابط ایران و جمهوری آذربایجان

ali/خبرگزاری آران

هرچند ایران و آذربایجان دارای پیوندهای تاریخی، فرهنگی و مذهبی مشترکی هستند، اما علی‌رغم این پیوستگی‌ها رابطه‌ی دو طرف هرگز دوستانه نبوده است. روابط تهران و باکو در اغلب موارد زیر تأثیر رابطه استراتژیک آذربایجان با ترکیه و غرب (ایالات متحده آمریکا) و اختلافات دو کشور در زمینه رژیم حقوقی دریای خزر بوده است.

آذربایجان در میان سیاست‌های ایران در منطقه‌ی قفقاز حائز نقش مرکزی و تعیین‌کننده است. هرچند ایران و آذربایجان دارای پیوندهای تاریخی، فرهنگی و مذهبی مشترکی هستند، اما علی‌رغم این پیوستگی‌ها رابطه‌ی دو طرف هرگز دوستانه نبوده است. روابط تهران و باکو در اغلب موارد زیر تأثیر رابطه استراتژیک آذربایجان با ترکیه و غرب (ایالات متحده آمریکا) و اختلافات دو کشور در زمینه رژیم حقوقی دریای خزر بوده و همین امر مانع گسترش روابط شده است. هویت لائیک نظام سیاسی آذربایجان و گرایش آن به ملی‌گرایی، به همراه سیاست‌های خارجی آن نیز در مواردی موجب نگرانی ایران شده است. از دیدگاه ایران، جایگاه مهم غرب در سیاست خارجی آذربایجان، بخصوص روابط باکو با آمریکا و اسرائیل، موجبات تشویش خاطر ایران را فراهم می‌آورد. همچنین دیدگاه ایران نسبت به مسائل حوزه‌ی خزر و خطوط انرژی آن با دیدگاه‌های آذربایجان متفاوت است.

اهمیت متقابل ایران و آذربایجان برای یکدیگر

برای جمهوری آذربایجان ایران تنها یک کشور معمولی نیست. در ابتدا ایران یکی از همسایگان جنوبی آذربایجان است. دو کشور حدود 618 کیلومتر مرز خاکی با هم دارند. هر دو کشور دارای ارزشهای مشترک متقابل و بعضی از عناصر فرهنگی مشترک هستند. آذربایجان بعد از ایران دومین کشور شیعی جهان از لحاظ جمعیت است. عضویت دو کشور در سازمان‌های منطقه‌ای مانند سازمان کنفرانس اسلامی و همچنین سازمان اکو شاخص مهمی است که دو کشور را به هم وابسته و پیوسته می‌کند. (1) در منطقه قفقاز جمهوری آذربایجان بیش از دیگر جمهوری‌ها توجه ایران را به خود مبذول می‌خواند. گسترش پیوند‌های این جمهوری با غرب و تمایل شدید این کشور برای درگیر ساختن بیشتر منافع ایالات متحده و حضور نظامی این کشور و نیز ناتو در منطقه و نیز از آن مهمتر تقویت برخی هیجان‌ها و احساسات شوونیستی و ضد ایرانی در این جمهوری، از جمله مسائلی هستند که به شدت می‌تواند برای ایران تهدید زا تلقی شود. پیشبرد روند دولت-ملت سازی در این جمهوری مبتنی بر افزایش پیوند‌ها با غرب و نیز تکیه بر برخی اسطوره‌ها و سمبل‌های ضد ایرانی به شدت تهدید کننده منافع ملی ایران بوده و ایران را به واکنش وامی‌دارد. (2)

عوامل عدم بهبود روابط ایران و جمهوری آذربایجان

اگرچه عوامل مختلفی از جمله اختلاف بر سر تعیین رژیم حقوقی دریای خزر، طرح موضوع آذربایجان واحد با شعار وحت آذربایجانی‌های جهان، ترس آذری‌ها از اسلام شیعی و نفوذ اندیشه‌های انقلابی به داخل کشور خود، تبلیغات منفی رسانه‌های جمهوری آذربایجان علیه ایران، همکاری‌های آذربایجان با ناتو و... باعث می‌شود که گاه روابط دو کشور رو به سردی و تیرگی گراید، اما مهمترین عواملی که در درازمدت باعث شده تا روابط دو کشور بهبود نیابد را می‌توان در مواردی از قبیل روابط آذربایجان با آمریکا و اسرائیل از نظر ایران و روابط رو به گسترش ایران با ارمنستان از نظر آذربایجان برشمرد.

روابط آذربایجان با اسرائیل

یکی از فاکتورهای مهمی که مانع از گسترش سریع روابط بین دو کشور ایران و جمهوری آذربایجان می‌شود، روابط رو به گسترش آذربایجان با اسرائیل می‌باشد که باعث نگرانی مقامات سیاست خارجی ایران گشته است و در آینده نیز مانع جدی در گسترش روابط طرفین می‌باشد. روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان توسط ایران به عنوان یک تهدید استراتژیک تلقی می‌شود و به همین جهت بهبود روابط دو کشور را تهدیدی دائمی برای خود و یکی از موانع اصلی عدم بهبود روابط خود با آذربایجان شده است. از زمان سقوط شوروی، دولت اسرائیل در ابتکار سیاسی مهم و عظیمی برای گسترش و حفظ روابط حسنه با جمهوری‌های سابق شوروی در آسیای مرکز و قفقاز درگیر شده است. سیاست استراتژیک اسرائیل در منطقه در جهت پیشبرد اهداف و منافع سیاست خارجی تاریخی تل‌آویو گام برداشته است. هدف سیاسی اصلی اسرائیل در منطقه ممانعت از گسترش نفوذ ایران در جمهوری‌های شوروی سابق بوده است. (3)

روابط اسرائیل با آذربایجان بنا بر دلایل متعددی اهمیت دارد آذربایجان یک کشور مهم استراتژیک، دارای منابع غنی و مسلمان شیعه است. به عنوان یک کشور ساحلی خزر، آذربایجان، این امکان را دارد که یک صادر کننده عمده هیدروکربن باشد. بر اساس نظر برخی تحلیل‌گران حتی این اندیشه وجود دارد که نفت خام خزر روزی به اسرائیل راه پیدا کند. این امر برای جامعه سیاسی آمریکا بسیار جذاب است چرا که واشنگتن حفظ نفت اسرائیل را تضمین می‌نماید. از سوی دیگر آذربایجان به دلیل تجربه عصر شوروی، امروزه یک کشور مسلمان سکولار است. با این وجود از نظر تاریخی یک کشور مسلمان شیعه محسوب می‌شود و این حقیقت را نباید نادیده انگاشت، بخصوص که در بررسی روابط اسرائیل و آذربایجان به یاد داشتن آن بسیار با اهمیت است. سیاستگذاران اسرائیلی بسیار مشتاق اند که این استنباط را که اسرائیل به طور ذاتی یک کشور ضد مسلمان است، از بین ببرند و برای توسعه روابط با کشورهای مسلمان میانه رو ارزش بسیاری قائل اند. (4)

مقامات آذربایجان که از نزدیکی با اسرائیل اهداف مختلفی از قبیل ایجاد ارتباط با آمریکا و کشورهای اروپایی از طریق اسرائیل و همچنین کمک‌های و مساعدت‌های آذربایجان می‌باشد روز به روز روابط خود با اسرائیل را گسترش داده اند. آذری‌ها خواهان این مسئله هستند که در مقابل نفوذ لابی ارمنه در آمریکا از لابی یهود جهت متوقف کردن تحرکات علیه خود استفاده کنند. اسرائیل با توجه به نزدیکی آذربایجان به ایران نگاهی استراتژیک به توسعه حوزه نفوذ خود در جمهوری آذربایجان داشته و این امر را با برنامه‌ای دقیق و فارغ از تبلیغات در حال پیشبرد دارد. این در شرایطی است که روند فزاینده گسترش حضور رژیم صهیونیستی در گستره‌های اجتماعی اقتصادی تجاری سیاسی و امنیتی آذربایجان رفته رفته ابعاد جدیدی می‌یابد. یکی از اهدافی که به طور جدی در دستور کار رژیم صهیونیستی در ارتباط با جمهوری آذربایجان قرار گرفته است اقدام به "لابی سازی" است که در این فرآیند مراحل زیر در حال اجراست:

1 - سازماندهی یهودیان داخل جمهوری آذربایجان

2 - متشکل کردن یهودیان آذری الاصل مهاجرت کرده به سرزمین‌های اشغالی

3 - ایجاد پیوند میان آنها و به تبع آن تشکیل سازمانی بزرگ تر

طی تلاش‌های یک ساله گذشته این رژیم موفق شده تا یهودیان آذری مهاجر به سرزمین‌های اشغالی را در قالب "مجمع جهانی اسرائیل - آذربایجان" سازماندهی کرده و زمینه عملیاتی یک سلسله اقدامات و برنامه‌های دیگر در آذربایجان را فراهم سازد. (5)

روابط آذربایجان و آمریکا

جمهوری آذربایجان بعد از استقلال همواره سعی داشته است که با حفظ روابط نزدیک با آمریکا از حمایت این کشور برخوردار شود. تمایل حکومت آذربایجان به برقراری روابط نزدیک با آمریکا که از زمان روی کار آمدن ابوالفضل ایلچی بیگ شروع شد کماکان ادامه داشته و عامل مهمی در عدم بهبود روابط این کشور با ایران می‌باشد. آمریکا مایل نیست تا زمانی که مشکلات تهران - واشنگتن حل نشده، ایران بتواند مناسبات خود را با آذربایجان گسترش دهد. به همین دلیل از تمامی امکانات خود بهره می‌گیرد تا با تهدید و تطمیع، آذری‌ها را به تجدید نظر در مناسباتشان به ایران ترغیب کند. آمریکا در این مورد دو سیاست متفاوت را در پیش گرفته است از یکسو با ایرانی‌های مخالف مقیم آذربایجان ارتباط برقرار می‌کند و از سوی دیگر به دنبال گرفتن امتیاز ایجاد پایگاه نظامی در این کشور است تا بتواند از نزدیک بر خزر و ایران کنترل داشته باشد. در این میان با خرج کردن مبالغ هنگفتی برای مطبوعاتی‌های آذربایجان آنها را به تبلیغات منفی علیه ایران تشویق می‌کنند تا

افکار عمومی در آذربایجان علیه ایران بصورت منظم تحریک شود. (6)

تلاش آمریکا برای حضور در دریای خزر و جلوگیری از عبور خطوط لوله نفت از ایران از دلایل تمایل به حضور آمریکا در آذربایجان می باشد. از سوی دیگر سرمایه گذاری های کلان آمریکا در آذربایجان به خصوص در منابع نفت و گاز باعث شده است تا آمریکا خواهان محافظت از سرمایه های خود در این کشور باشد. تلاش برای بهره مندی هر چه بیشتر از منافع انرژی حوزه دریای خزر و در صورت امکان جانشین سازی آن به جای خلیج فارس، از دیگر اهداف آمریکا در این منطقه می باشد. در همین زمینه در سال 1994 باکو تحت فشار آمریکا ایران را از پروژه کنسرسیوم بین المللی برای توسعه نفت و گاز خود کنار گذاشت. علاوه بر این باکو دو سال بعد از این اقدام فعالیت های همه سازمانهای انسانی، عمومی و مذهبی طرفدار ایران را ممنوع اعلام کرد و رهبران حزب اسلامی آذربایجان را بازداشت کرد و به اتهام جاسوسی برای ایران محکوم به اعدام کرد. همچنین در زمانی که بحث های مربوط به احتمال حمله آمریکا به ایران مطرح بود موجب ایجاد بحث های گرمی در بین آذری ها شده بود و سیاستمداران طرفدار غرب بسیار امیدوار بودند که در صورت این فرض می توان دوباره به اتحاد آذربایجان شمالی و جنوبی پرداخت. (7)

هرچند روابط جمهوری آذربایجان با آمریکا به دلیل وجود لابی قوی ارمنه در کنگره آمریکا دچار نوعی پیچیدگی است، اما این روابط برای آمریکا از آن جهت اهمیت دارد که واشنگتن را قادر می سازد با نفوذ در باکو آن را به منطقه ای برای فشار بر ایران و روسیه تبدیل کند. همچنین نفع آذربایجان در این رابطه این است که می تواند در قضیه قره باغ روی حمایت آمریکا حساب باز کند. پس به طور کلی باید بیان کرد که حمایت آذربایجان از حضور آمریکا در منطقه و تلاش این کشور در جهت کم رنگ کردن نفوذ ایران در منطقه قفقاز در راستای سیاست همه چیز بدون ایران یکی از مهمترین عوامل ساختاری عدم بهبود روابط بین ایران و آذربایجان بوده است.

روابط ایران و ارمنستان

بحث پیرامون رابطه ایران و ارمنستان از این جهت حائز اهمیت است که چگونگی و کیفیت این رابطه به عنوان متغیر منفی در روابط جمهوری آذربایجان با جمهوری اسلامی ایران نگریسته می شود. به علت وجود مسئله قره باغ و اشغال بخش عمده ای از خاک آذربایجان توسط ارمنستان، رابطه ایران و ارمنستان در کانون توجهات مقامات آذری قرار دارد. آذری ها به هرگونه قرارداد همکاری ایران با ارمنستان حساس بوده و دولت ایران را به روابط صمیمانه با دشمن آذربایجان (ارمنستان) متهم می کنند. جنگ ارمنستان و آذربایجان و روابط بین ایران و ارمنستان از عوامل موثر بر بی اعتمادی متقابل بین تهران و باکو بوده است. این مسئله از زمان ظهور جمهوری آذربایجان به عنوان یک دولت-ملت همواره موجب بدگمانی و اتهام بین ایران و آذربایجان بوده است. البته این مسئله تا حدی از ملاحظات سیاسی و مذهبی نیز ناشی می شود. بعد از وقوع انقلاب اسلامی ایده صدور انقلاب باعث ایجاد نگرانی در بین جمهوری های همسایه و منبع نگرانی برای کشورهای منطقه شد. این واقعیت مخصوصا در مورد کشور آذربایجان صدق می کرد که عمده جمعیتش شیعه بود آذربایجان همواره ایران را به تحریک شورش شیعیان در این جمهوری متهم می کرد. (8)

هرچند تهران آرزوی اعمال نفوذ کردن و دفاع از کل جهان اسلام را دارد، اما شرکای اصلی ایران در منطقه را مسکو و ایروان تشکیل می دهند. به طور آشکاری محور تهران-مسکو-ایروان یکی از تاثیرگذارترین عوامل را در عدم نزدیکی ایران و جمهوری آذربایجان داشته است. حتی در زمان جنگ ارمنستان با جمهوری آذربایجان ایران پیوندهای نزدیکی با ارمنستان داشت. مقامات باکو در پاسخ به انتقادات ایران در مورد رابطه خود با آمریکا و اسرائیل ضمن مستقل معرفی کردن سیاست خارجی خود ابراز می دارند که ایران علی رغم اشغال 20 درصد از خاک جمهوری آذربایجان توسط ارمنستان دارای روابط دوستانه ای با این کشور است، از این رو ایجاد روابط میان باکو با اسرائیل و گسترش همکاری ها با آمریکا نباید مورد اعتراض ایران واقع شود. از نظر آذری ها ایران باید به استقلال آذربایجان که تصمیم گیری در خصوص سیاست خارجی این کشور از مصادیق آن است احترام بگذارد. (9)

نتیجه گیری

در مجموع بررسی روابط خارجی آذربایجان در ارتباط با ایران نشان می دهد که این روابط در ابتدا دوستانه و از نظر تجاری-اقتصادی در سطحی بود که ایران را در جایگاه عمده ترین شریک اقتصادی آذربایجان قرار می داد، اما به تدریج این روابط هم از نظر سیاسی و هم از نظر اقتصادی دچار چالش هایی شده است. با توجه به این که جمهوری آذربایجان یک کشور شیعی تلقی می شود و با در نظر گرفتن همجواری جغرافیایی و پیوندهای تاریخی و فرهنگی جمعیت آن با ایرانیان روابط دو کشور برای نزدیکی از استعداد و قابلیت بالایی برخوردار است، در حالی که شواهد حاکی از آن است که این روابط با گذشت زمان به تدریج با بی اعتمادی و سوء ظن همراه شده و رو به سردی گذاشته است.

به طور کلی با توجه به شرایط مختلف و اقداماتی از قبیل تصویب قانون جدایی دین از سیاست و سرکوب فعالان اسلامی به جرم جاسوسی و همکاری با ایران، تامین آزادی عمل بیشتر برای نیروهای پان ترکیستی مخالف ایران، انجام تبلیغات منفی در رسانه های گروهی دولتی و غیر دولتی آذربایجان بر علیه ایران، گسترش همکاری های نظامی با آمریکا و گسترش رو به بهبود روابط این کشور با اسرائیل علی رغم نگرانی های ایران، همچنین روابط ایران و ارمنستان همه و همه از عواملی هستند که باعث سردی روابط بین ایران و آذربایجان شده اند. پس به طور کلی نتیجه می گیریم که علی رغم ویژگی های همگرایی بسیاری (دین و مذهب مشترک، اشتراکات تاریخی و فرهنگی، وجود پتانسیل های مناسب برای همکاری و ...) که در روابط دو کشور وجود دارد و علی رغم تلاش برای بسط روابط سیاسی، اقتصادی و امنیتی با این کشور، علل مختلف گفته شده باعث شده است تا دو کشور نتوانند آن طور که باید از ظرفیت های موجود برای همکاری استفاده کنند و روابط طرفین سرد باقی مانده است.

منابع

1-Nassibli, Nasib, Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects (Event Summary), Event Report, Kennedy School of Government, Harvard University

http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/12750/azerbaijan_iran_relations.html

2-افشین زرگر، رقابت قدرتهای بزرگ در قفقاز و آثار آن بر امنیت منطقه ای، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، شماره 58، تابستان 1386

3-(Azerbaijan, Iran Sign Gas Contract, " Tehran Times, January 14, 2010, http://www.tehrantimes.com/index_View.asp?code=212156(January 19, 2010.

4-کرسیتوفر بوسک، روابط اسرائیل و آذربایجان و تاثیر آن بر امنیت منطقه در قفقاز جنوبی، ?? شهریور ????

<http://www.azararan.ir>

5-نگاه استراتژیک اسرائیل به جمهوری آذربایجان، 22 مهر 1389

<http://mahtabnews.blogfa.com/post-1768.aspx>

6-حسن بهشتی پور، مناسبات ایران و جمهوری آذربایجان، 7 مهر 1389

<http://beheshitpour.blogfa.com/post-46.aspx>

7- Arif Yunus, Azerbaijan Between America and Iran, RussiaA IN Global Affairs VOL. 4 o No. 3 o JULY - SEPTEMBER o 2006

8-Farhad Atai, The Dynamics of Bilateral Relations in the South Caucasus: Iran and its North Neighbors, Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Program,

The China And Eurasia Forum

9-Nassibli, Nasib, Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects (Event Summary), Event Report, Kennedy School of Government, Harvard University

http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/12750/azerbaijan_iran_relations.html

نویسنده: احسان تقوایی نیا

